

УДК 94(3)

DOI: 10.30840/2413-7065.2(83).2022.258980

ЕТНІЧНІ СПІЛЬНОТИ ДАВНЬОЇ ЄВРОПИ ЯК КУЛЬТУРНІ ІДЕНТИЧНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ КЕЛЬТІВ ЗАЛІЗНОЇ ДОБИ)

Геннадій КАЗАКЕВИЧ*orcid.org/0000-0003-2690-860X**доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії мистецтв Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Анотація. Походження та поширення етнокультурних спільнот, таких як кельти, германці, слов'яни, скіфи тощо, залишається актуальною проблемою для археології та лінгвістики. У статті розглядаються основні концепції походження кельтів залізної доби, включаючи традиційну центральноевропейську теорію, гіпотезу західноевропейського походження, а також нещодавні наукові пропозиції, згідно з якими «кельти» є не більше ніж історіографічним кліше, створеним греко-римськими авторами. Ймовірно, жодна з цих концепцій не здатна дати достовірної відповіді на питання походження кельтів. Водночас автор вважає можливим знайти точки дотику у положеннях різних гіпотез шляхом синтезу відомостей історії, лінгвістики, археології та генетики й, таким чином, пояснити феномен стародавніх кельтів. Зазначено, що античні автори справді доволіно вживали етніонім «кельти/галати/галли» для позначення різних етнічних груп, водночас більшість цих груп використовувала кельтські діалекти. Зазначений етніонім походить з кельтських мов, тому, ймовірно, що кельти справді використовували його, принаймні якоюсь мірою (наприклад, для позначення належності до певної соціальної групи).

Концепція гальштитської та латенської культур як археологічного відповідника лінгвістичних кельтів сьогодні виглядає застарілою, однак археологічні відомості засвідчують, що більшість кельтських племен справді мала спільні риси у сфері ремесла, мистецтва, релігійних уявлень та ритуалів. Генетичні дослідження та ізотопний аналіз викопних решток носіїв гальштитської та латенської культур засвідчують гетерогенний склад кельтів і дають можливість відкинути гіпотезу про масові міграції як основний чинник поширення культури кельтів. Натомість провідну роль у цьому відігравали мікроміграції та соціальні контакти, які призводили до обміну товарами, технологіями та ідеями. Автор припускає, що кельтська ідентичність мала високий соціальний престиж, що сприяло її сприйняттю соціальною елітою різних груп «варварського» населення Європи. Саме так можна пояснити появу окремих кельтських елементів у культурі Давньої України.

Ключові слова: залізна доба; кельти; походження; міграції; прабатьківщина; культурна ідентичність; кельтська археологія; популяційна генетика.

ANCIENT EUROPEAN ETHNIC GROUPS AS CULTURAL IDENTITIES (A CASE STUDY OF THE IRON AGE CELTS)

Hennadii KAZAKEVYCH*Doctor of Historical Sciences, professor at the Department of Art History, Taras Shevchenko National University of Kyiv*

Анотація. The origin and widespread of ethnic and cultural entities, such as the Celts, Germans, Slavs, Scythians etc. remain an essential problem for both archaeologists and linguists. The article

© Казакевич Г.

reassesses the main concepts of the Iron Age Celtic origin, including the traditional “Celts from Central Europe” approach, “the Celts from West” hypothesis, as well as the most recent assumptions according to which the Celts were just a historiographic cliché produced by the Classical authors. It seems that neither of these concepts could be accepted as an explanation of the Celtic origin; however, it is still possible to find common ground in understanding the “Celtic phenomenon” by synthesizing the disciplines of history, linguistics, archaeology, and population genetics. First of all, the Classical authors indeed used to attach an ethnic label Celts/Galatians/Gauls to various groups of population in Europe. However, there is no doubt that most of these groups in fact used some Celtic dialects. As far as the ethnic name Celts/Galatians/Gauls comes from the Celtic languages, it is highly likely that it was used by the Celts themselves at least to some extent (for example, as a sign of belonging to certain social group). Despite the concept of the Hallstatt and La Tène cultures seems to be outdated, the archaeology still proves that most of the “Celtic tribes” shared some common features of craftsmanship, art, religious beliefs, and rituals. At the same time, genetic studies and isotope analyzes of the remains of buried at the Hallstatt and La Tène cemeteries in various regions of Europe, clearly show that there were no major migrations of population during the Iron Age which potentially could lead to the emergence of Celts as a distinct ethnic group. There were rather small-scale migrations and social contacts (i. e., marriage, fosterage etc.), as well as an exchange of goods, technologies and ideas that played a crucial role in widespread of the Celtic identity. The author puts forward an idea that the Celticness once became a prestigious cultural concept for social elite of distinct groups of the barbaric population throughout the Europe.

Key words: Iron Age; Celts; origins; migrations; homeland; cultural identity; Celtic archaeology; population genetics.

Етногенез давніх спільнот, таких як кельти, германці, слов'яни тощо, належить до категорії найбільш дискутованих проблем історичної науки. Не в останню чергу актуальність цієї проблеми пояснюється тим, що національні історіографічні наративи, навіть в епоху домінування конструктивістських підходів до етнічних процесів, схильні розглядати макроетнічні спільноти доби античності як першу стадію процесу модерного націєтворення. Парадокс, однак, полягає в тому, що накопичення нових археологічних, лінгвістичних та антропологічних відомостей радше віддаляє нас від чітких та однозначних відповідей на питання, за яких обставин з'явилися ті чи ті етнічні спільноти давнини та яким чином вони поширювалися в Європі.

Спробуємо на прикладі давніх кельтів оглянути основні тенденції наукового осмислення процесів етногенезу в епоху античності й окреслити основні

механізми цих процесів, які можуть бути корисними для розуміння проблеми походження слов'янських племен та історичних витоків українського народу.

Щонайменше з середини ХХ ст. в основу будь-яких концепцій етногенезу було покладено уявлення про те, що певна сукупність спільних рис поховального обряду та матеріального виробництва, яка має назву археологічної культури, відображає певну етнічну та мовну спільноту, відмінну від інших аналогічних спільнот. Вважалося, що відстежування генези відповідних рис у часі й просторі дає можливість локалізувати «прабатьківщину» етномовної спільноти та прослідкувати напрямки її міграцій. Відповідно до цих уявлень у 60-ті роки ХХ ст. сформувалася центральноєвропейська гіпотеза походження кельтів. Згідно з її положеннями з кінця бронзової і до початку залізної доби у басейні Верхнього Дунаю існувала зона

археологічної безперервності, представлена такими культурами: унетичською, курганних поховань, полів поховань та гальштатською. Ареалу цих культур відповідало поширення спільної кельтської мови, яка сформувалася десь на початку I тис. до н. е. Наприкінці VI ст. до н. е. в басейнах Марни й Мозеля, а також у Богемії сформувалася латенська культура, носіїв якої прийнято ототожнювати з кельтами, галатами та галлами античних джерел [25, pp. 24–49; 7, pp. 63–67]. У ході масштабних міграцій упродовж наступних двох століть відбулося розселення кельтів від Ірландії до Карпат.

Центральноєвропейська гіпотеза, яка донедавна була загальноприйнятою в науковій літературі, донині продовжує домінувати у науково-популярних працях, виставкових проектах тощо. Водночас на рубежі XX–XXI ст. в руслі тенденцій переосмислення усталених наукових концепцій в дусі постструктуралізму ця гіпотеза була піддана жорсткій критиці з боку дослідників, які проголошують себе «кельтоскептиками». Цю критику можна звести до двох основних положень. По-перше, не існує жодного надійного підтвердження того, що усі кельтські племена мали спільну ідентичність. В епоху античності терміни «кельти» або «галати» були наповнені реальним етнічним змістом не більше ніж термін «індіанці», який використовувався європейцями модерної доби для позначення усієї сукупності автохтонного населення Нового світу. Уявлення ж про «кельтів» як етнокультурну спільноту, що була предком декількох європейських народів, є продуктом історіографій епохи націоналізму XVIII–XIX ст. По-друге, археологія схильна перебільшувати єдність латенської культури, яка насправді становила

мозаїку локальних культурних груп, суттєво відмінних одна від одної. Спільні риси в цих культурах, якщо й спостерігаються, є у кращому разі результатом поширення стародавньої моди, у гіршому – наслідком неправильних інтерпретацій або маніпуляцій дослідників. Важливим аргументом на користь заперечення існування «кельтів» є те, що значна частина територій, на яких були поширені кельтські діалекти, взагалі не входила до ареалу латенської культури. Зокрема, матеріальний комплекс кельт-іберів Іспанії, давнього населення Ірландії, носіїв культури Голасекка у Північній Італії розвивався на основі місцевих археологічних культур бронзової доби й зазнав лише опосередкованого латенського впливу [18; 6].

Аргументи, що їх висувують кельтоскептики, є досить вагомими, однак вони не спростовують того факту, що в Європі VI–I ст. до н. е. існувала група племен, представники яких говорили близькими діалектами й мали (принаймні у більшості) спільні традиції художнього стилю, матеріального виробництва та поховального обряду. Самий факт існування такої спільноти, яку античні автори окреслювали як «кельти», є важливішим, ніж те, що члени цієї спільноти могли себе кельтами не вважати [26, p. 36].

Дискусія між кельтоскептиками та прихильниками більш усталених поглядів зайшла, таким чином, у методологічний кут. Вихід із нього на початку 2010-х років спробували знайти археолог Баррі Канліфф та лінгвіст Джон Кох [8]. Вони запропонували гіпотезу, згідно з якою ареалом виникнення кельтських мов слід вважати «атлантичний фасад» Європи – регіони, прилеглі до океанського узбережжя Іспанії, Ірландії, Британії,

Франції, які за бронзової доби були зв'язані інтенсивними міжкультурними контактами. Економіка доби бронзи мала сприяти утворенню бл. 5000–3000 рр. до н. е. комунікаційних мереж (networks) уздовж Атлантичного узбережжя, які обслуговувала *lingua franca* у вигляді кельтських діалектів. Археологічним відповідником цієї мережі могла бути спільнота дзвоноподібних келихів та її наступники. Головний мовний аргумент на користь цієї гіпотези полягає у можливій кельтській належності тартесійської мови, відомої переважно завдяки епіграфічним написам на південному заході Іберійського півострова. На користь цієї гіпотези нібито свідчать і дані археогенетичних досліджень, які доводять близьку спорідненість населення Ірландії, Шотландії та Уельсу (тобто сучасних «кельтів») з басками, яких, через мову-ізолят, традиційно вважають нащадками доіндоевропейського населення Європи [33, рр. 5080–5081].

Проте концепцію західного походження кельтів переважна більшість археологів та лінгвістів не сприйняла (чому саме – розглянемо нижче). Цілком очевидним сьогодні є лише те, що ані «західна», ані «східна» гіпотези не можуть похвалитися створенням цілісної та несуперечливої картини походження кельтів. Глухий кут, у якому опинилася кельтологія у своєму намаганні вирішити цю проблему, демонструє стаття Раймунда Карла, який пропонує взагалі відмовитися від спроб вирішення цього питання. Усвідомлюючи неможливість повного усунення терміна «кельти», дослідник пропонує використовувати його як суто класифікаційний, вважаючи «кельтом» будь-якого індивіда, який «або говорив кельтською мовою, або

виробляв чи використовував предмети кельтського мистецтва чи матеріальної культури, або якого називали «кельтом» історичні джерела, або він сам себе так називав» [20, р. 47]. *Кельтськість*, таким чином, слід розглядати не як «успадковану якість» певного індивіда, який використовував один із кельтських діалектів або був носієм латенської археологічної культури; це лише створений дослідниками класифікаційний інструмент, який допомагає структурувати наукові спостереження. Ще один компромісний підхід останнім часом запропонував Патрік Сімс-Уільямс. На його думку, оскільки ані «східна», ані «західна» версії походження давніх кельтів не дають можливості уникнути суперечностей, кельтську прабатьківщину слід шукати «десь посередині», а саме на теренах історичної Галлії [31]. Підкреслимо, однак, що ця гіпотеза побудована не на якихось особливих аргументах, які б вказували саме на «галльське» походження кельтів, а радше на слабких рисах попередніх двох гіпотез.

«Компромісні» підходи не дають відповіді на найфундаментальніше питання: яким чином на величезному обширі Європи поширилися споріднені діалекти, спільні риси матеріальної та духовної культури, які прийнято в сукупності характеризувати як «культура кельтів»? Для того, щоб певним чином наблизитися до вирішення цього питання, видається доцільним розділити проблему кельтів на окремі шари з подальшим визначенням точок дотику між ними.

«Історичні» кельти. Свідчення античних авторів, які становлять основу корпусу писемних джерел про давніх кельтів, датуються періодом не раніше середини VI ст. до н. е., тобто часом, коли

кельтські мови вже були поширені на широких теренах Західної та Центральної Європи. У периплі Гімількона йдеться про те, що кельти прибули з далеких північних країв, витіснили лігурійців, які жили на півдні сучасної Франції, й проникли на Піренейський півострів. Пізньоримський письменник Амміан Марцеллін, з посиланням на традицію кельтських жерців (друїдів), зазначає, що частина галлів «була корінним населенням, але зійшлися також і прибульці з віддалених островів і із зарейнських областей, які були вигнані зі своєї батьківщини частими війнами і розливами бурхливого моря» (Amm. Marc. XV, 9, 2). Достовірність подібних свідчень виглядає сумнівною, хоча звертає на себе увагу той факт, що античні автори, розмірковуючи на тему походження кельтів, чільну роль відводили міграціям.

Слід визнати, що античні автори досить довільно оперували термінами *Γαλαταί*, *Κελτοί*, *Galli* як етнографічним ярликом для позначення «північних варварів». Це до певної міри нівелює наукове значення цих етнонімів, роблячи їх штучними, кабінетними конструкціями греко-римської історіографії. Водночас немає жодних сумнівів у тому, що назви «кельти», «галати», «галли» походили з кельтських мов. Більше того, сучасні дослідження вказують на те, що усі три терміни були спорідненими і могли походити від однієї основи (ймовірно, від і.-е. *k'el- 'hide') [29, pp. 275–278]. Якщо такі припущення справедливі, фонетична різниця між словами «кельти», «галати», «галли» може пояснюватися тим, що різні сусіди кельтів чули й записували первинну назву по-своєму. Термін «кельти», таким чином, був чимось більшим, ніж накинутий іноземцями штучний

етнонім. Він цілком міг бути поширеним серед давніх кельтів, вказуючи на наявність певної форми культурної або соціальної ідентичності (наприклад, на належність до прошарку повноправних членів громади, чоловіків-воїнів тощо). Навряд чи ця ідентичність відігравала суттєву роль у повсякденному житті самих кельтів, однак для повного заперечення її існування аргументів у кельтоскептиків все ж таки недостатньо.

«Лінгвістичні» кельти. Від самого свого зародження кельтологія розвивалася перш за все як мовознавча дисципліна, й сьогодні в усьому, що стосується вирішення питання походження кельтської спільності, дослідники спираються насамперед на мовні аргументи. Найбільша проблема, з якою стикаються лінгвісти у спробах визначити географічний ареал формування кельтських мов, полягає у нерівномірному розподілі наявної джерельної інформації. «Живі» мови Q-кельтської (гойдельської) та R-кельтської (бриттської) груп донині збереглися насамперед в Ірландії та Британії, тобто у регіонах, які становили західну периферію стародавнього «кельтського світу». Не беручи до уваги мову населення півострова Бретань, яка сформувалася в результаті переселення британських колоністів за епохи раннього середньовіччя, континентальні кельтські мови відомі лише за короткими епіграфічними написами, що здебільшого погано піддаються розшифруванню, а також численним, але менш значущим з точки зору джерельної цінності, ономастичним матеріалом.

Найбільш розлогий писемний документ мовою давніх кельтів становлять таблиці з Боторітти I ст. до н. е., які містять епіграфічний напис кельт-іберійською з доданим латинським

перекладом. Завдяки цьому напису було з'ясовано, що мова кельтберів належала до Q-кельтської групи (тобто була споріднена з сучасною ірландською) і становила одну з найбільш архаїчних кельтських мов. Її носії, до того ж, жодним чином не були пов'язані з гальштатською та латенською археологічними культурами (у кращому разі можна говорити лише про вплив) [3]. Останні, в свою чергу, принаймні здебільшого використовували Р-кельтські діалекти, близькі до сучасної валлійської.

Отже, гіпотеза щодо існування певної кельтської культурної спільноти на заході Європи, що розвивалася з часів бронзової доби незалежним від центральноєвропейських культурних осередків шляхом, нібито знаходить підтвердження. Однак жодних аргументованих пояснень можливого механізму поширення кельтських мов із заходу на схід досі не представлено. Сама по собі сформульована Дж. Кохом лінгвістична частина «західної» гіпотези, зокрема його розшифрування тартесійських написів, жорстко розкритикована іншими мовознавцями [24, р. 259; 17, рр. 50–51].

На зміну панівній свого часу гіпотезі італо-кельтської мовної єдності дедалі частіше припускають «східне» походження кельтських мов. Зокрема, набуває популярності гіпотеза про те, що у прото-індоевропейському середовищі кельтські діалекти зазнавали тих саме інновацій, що й слов'янські, балтські, грецькі, індоіранські та фрігійські [17, р. 54]. За браком джерел, однак, наука не в змозі встановити ареали поширення тих чи тих індоевропейських мов щонайменше до початку I тисячоліття до н. е.

Патрик Сімс-Уільямс загалом скептично ставиться до ідеї пошуку «мовної

прабатьківщини», зазначаючи, що мови мають здатність поширюватися не лише вертикально (від батьків до дітей), але й горизонтально, тобто безвідносно зв'язків родинної спорідненості. В останньому разі величезну роль може відігравати чинник історичного випадку, прорахувати який, не маючи усієї повноти джерел, ми просто не в змозі [30, р. 10]. Дослідник, проте, звертає увагу на ту обставину, що в історичний час найбільша концентрація особових імен кельтського походження спостерігається у римській провінції Норик у Подунав'ї, територія якої розташована в ареалі формування гальштатської та латенської культур, а також у Галлії [31, fig. 2]. Аналогічною є й ситуація з географічним поширенням кельтомовних топонімів [28, рр. 324–325]. Отже, якщо виходити з суто лінгвістичних аргументів, Центральна Європа виглядає вірогіднішим місцем народження кельтських мов за доби пізньої бронзи, хоча це й не пояснює мовних та культурних відмінностей кельтського населення Іспанії та Ірландії.

«Археологічні» кельти. Концепція механічного ототожнення археологічної культури з певною етнічною спільністю, яка викликала скепсис у багатьох фахівців ще в останні десятиліття ХХ ст., сьогодні остаточно втратила свою актуальність. Це особливо помітно на прикладі гальштатської та латенської культур, які розпадаються на безліч окремих культурних груп з дуже суттєвими локальними особливостями. Р. Карл слушно відзначає, що, наприклад, гальштатська культура була результатом наукового осмислення матеріальних пам'яток археологами середини ХІХ ст., і якщо припустити відкриття цих пам'яток за інших обставин, навряд чи були б

методологічні підстави об'єднати їх в єдину спільність [20, pp. 50–51].

Ревізія поглядів у сфері кельтської археології призвела до поступового витискання з лексикону дослідників терміна власне «латенська культура» та його заміни більш нейтральним терміном «латенський стиль». Останній дає можливість пояснити спільні риси матеріального виробництва та духовної культури в Західній та Центральній Європі V–I ст. до н. е. акультурацією, поширенням моди, торговельними зв'язками, тобто чинниками, які безпосередньо не пов'язані з міграціями населення. Такий підхід, однак, не враховує численних проявів внутрішніх зв'язків всередині ареалу гальштатської та латенської культур, що засвідчені у тому числі й археологічними даними. Як приклад наведемо новітні дослідження металевих предметів, частина з яких містила залишки органічних речовин, з поховань паризіїв у регіоні Ль-де-Франс (перша половина III ст. до н. е.). Застосування поряд із традиційними підходами археології низки природничо-наукових методів, таких як газова хроматографія, мас-спектрометрія, рентгенофлуоресцентний аналіз тощо, засвідчило істотну близькість артефактів з Північної Франції до тих, що були виявлені у Центральній Європі, зокрема на теренах Нижньої Австрії. Цей факт може бути пояснений лише міграціями певних груп воїнської еліти та ремісників [13; 14].

Нині немає підстав сумніватися у тому, що ареал латенської археологічної культури був оповитий складною системою внутрішніх зв'язків, які базувалися на звичаєвих практиках сусідства, гостинності, обміну заручниками, надсилання дітей на виховання до далеких

родичів тощо [6, pp. 522–525]. Подібні зв'язки створювали передумови для виникнення спільного поля обміну ідеями та уявленнями, безпосереднім виявом якого є стилістично доволі цілісне декоративно-ужиткове мистецтво, притаманне латенській культурі. Лише одним із прикладів цього явища є іконографія грифона та пар драконів у позі конфронтації, яка представлена на піхвах мечів латенського часу. Поширення подібних зображень пов'язують із наявністю певного візуального коду в середовищі кельтської воїнської еліти [15, pp. 102–104].

Окремі археологічні свідчення дають можливість говорити також про обмін релігійними ідеями в межах ареалу поширення латенської культури й кельтських мов. Зокрема, під час розкопок культового центру поселення Розельдорф (Австрія) було виявлено монети з Британських островів, а також унікальну «корону друїда» – бронзовий головний убір, єдиний аналог якого походить з поховання Мілл Хілл у графстві Кент (Велика Британія) [16, p. 125]. В Нантей-сюр-Ен на півночі історичної Галлії [32, p. 69, fig. 8] та в анатолійському Каман-Калегююк, де панували кельтські переселенці до Малої Азії [23], були виявлені сліди схожих ритуалів жертвоприношення – обезголовлені кістяки людей та тварин у силосних ямах. В усьому ареалі латенської культури поширені деякі типи культових предметів (наприклад, мініатюрні фігурки вепрів), монети з характерним неповним розколом, які призначалися для пожертв у святилища [21, p. 90] тощо. І це – не згадуючи про спільні риси поховального обряду, які майже синхронно еволюціонували на величезному просторі від Галлії до Карпат.

Названі явища, які відображають лише окремі прояви «кельтської єдності», схиляють до думки про те, що латенська археологічна культура хоча й становила «кабінетну» історіографічну конструкцію, але все ж таки була відображенням певного спільного культурного поля, що об'єднувало принаймні значну частину носіїв кельтських мов.

«Генетичні» кельти. На рубежі ХХ–ХХІ ст. до наукового обігу були залучені результати археогенетичних досліджень, які допомагають простежити переселення груп стародавнього населення [4]. Вони продемонстрували, що на заході Європи, зокрема на Британських островах і на теренах сучасних Іспанії та Франції, спостерігається найбільша концентрація носіїв гаплогрупи Y-хромосоми R1b. Таким чином, з'явилася цілком нова група джерел, яка мала б допомогти у вирішенні проблеми походження кельтів та інших давніх народів.

Але використання цих джерел наразі можливе лише з деякими суттєвими застереженнями. По-перше, у переважній більшості археогенетичні дослідження спираються на аналіз біологічного матеріалу сучасного населення. Останнє зовсім не обов'язково з точністю відображає генетичну мапу стародавнього світу, адже відомі чинники, що здатні суттєво знижувати генетичну різноманітність у популяції (наприклад, так званий «ефект засновника») [30, рр. 3–4]. По-друге, дослідники здебільшого доходять висновку про те, що масштабні рухи населення в Європі, які призвели до складання принаймні у загальних рисах сучасної генетичної мапи, відбувалися в епоху неоліту – ранньої бронзи, тобто щонайменше за два тисячоліття до виникнення

перших надійних свідчень розподілу гіпотетичної праїндоевропейської спільноти на окремі мовні та культурні групи. Наприклад, нам відомо, що принаймні частина населення Ірландії та прилеглих островів доби бронзи була генетично пов'язана з Північним Причорномор'ям та ареалом землеробських культур Близького Сходу [5]. Але це мало сприяє з'ясуванню питання походження кельтських мов.

Актуальними для розв'язання проблеми походження давніх кельтів можна вважати насамперед генетичні дослідження викопних решток носіїв гальштатської та латенської археологічних культур. Проведення подібних досліджень ускладнене поганим станом збереженості біологічного матеріалу або його повною відсутністю в регіонах, де був поширений обряд кремації. Перші археогенетичні дослідження носіїв «кельтських» культур залізної доби дають несподівані результати. Так, зокрема, дослідження викопних решток з гальштатських поховань засвідчили, що деякі з чоловічих зразків належали до «західноєвропейської» гаплогрупи R1b, тоді як інші – до «кавказької» G2 [2; 9].

Здійснені за останні декілька років дослідження кількох десятків зразків біологічного матеріалу з поховань гальштатської та латенської культур засвідчують такі характерні риси генетичної спадщини давніх кельтів: поперше, щонайменше на теренах Галлії спостерігається виразний континуїтет між населенням бронзової та залізної доби, тобто зміна археологічних культур у зазначений час не призводила до змін у генетичному складі населення. По-друге, населення окремих регіонів Франції латенської доби було відносно

гомогенним. Переміщення окремих осіб з ареалу однієї латенської культурної групи до іншої у більшості випадків призводило до повної культурної асиміляції переселенців (зокрема, сприйняття поховального обряду місцевого населення). По-третє, існують суттєві генетичні відмінності між біологічним матеріалом у регіонах, які вважаються ядром формування «кельтських» археологічних культур, та в місцях, куди ці культури поширювалися з часом [1; 10; 11].

Таким чином, сучасні генетичні дослідження не дають підстав наполягати на тому, що основним механізмом поширення кельтської культури були масові міграції. Певна частка населення справді могла бути задіяна в міграційних процесах, як на це вказують дослідження ізотопного складу зубної емалі викопних решток з латенських поховань у Богемії та Північній Італії [22; 27]. Але ця частка не була значною. Інакше кажучи, сучасні генетичні дослідження підводять нас до двох альтернативних можливостей: або формування кельтських мов відбулося значно раніше рубежу II–I тис. до н. е., або основним механізмом поширення цих мов була акультурація. Оскільки перший варіант розв'язання проблеми суперечить усій наявній сьогодні схемі індоевропейської глотохронології, другий виглядає більш імовірним.

Отже, зіставлення базових історико-археологічних, мовних та генетичних відомостей про походження кельтів дає можливість дійти таких висновків. Жодна «географічна» версія походження кельтів («східна», «західна», «центральна/галльська») не дає достовірної відповіді на питання, звідки з'явилася і яким чином поширювалася кельтська

спільність. Важко сприйняти й гіпотезу тих дослідників, які проголошують давніх кельтів історичним міфом. Адже встановленим фактом можна вважати існування на теренах Європи спільноти, яка послуговувалася кельтськими діалектами, мала деякі спільні риси релігійно-світоглядних уявлень та соціального устрою, що відображені в археологічних джерелах. Сусіди цієї спільноти використовували для її ідентифікації єдиний термін («кельти/галати/галли»). І хоча він навряд чи використовувався самими кельтами для етнічної самоідентифікації, суттєвим є те, що він був укорінений в кельтських мовах на широкому географічному обширі. Кельтів не можна вважати генетично спорідненою етнічною групою (принаймні в сучасному розумінні цього терміна). Їхня спільнота становила радше рідновид «культурної ідентичності», що була об'єднана комунікаційною мережею завдяки торговельним, політичним та шлюбно-сімейним контактам. У межах цієї мережі відбувалися мікроміграції груп населення або окремих індивідуумів, а також обмін товарами, ідеями та уявленнями.

Сприйняття кельтів як культурної ідентичності знімає з порядку денного питання щодо пошуку їхньої прабатьківщини, адже в основі поширення «кельтськості» були не масові міграції чи масштабна колонізаційна активність з єдиного центру (навіть якщо такий центр існував, установити його місцезнаходження з наявних джерел уже неможливо), але насамперед культурна експансія, сполучена з завойовницькою активністю, схожою за своїми демографічними масштабами на пізніші походи вікінгів. Вона не призводила до

переміщення значних груп населення й була можливою тому, що на певному етапі історичного розвитку кельтські технології матеріального виробництва, соціальні інститути й релігійні уявлення, а також діалекти, які їх обслуговували, виявилися достатньо привабливими та престижними для автохтонних еліт різних регіонів Європи. Приблизно за такою схемою описують культурну ідентичність елліністичної доби [14, pp. 276–277]. Подальші дослідження дадуть змогу з'ясувати, наскільки її можна екстраполювати на такі макроетнічні спільноти доби античності та раннього середньовіччя, як германці, скіфи, слов'яни тощо.

У контексті дослідження етногенезу та історичних витоків українського народу погляд на кельтів як на культурну ідентичність дає можливість зрозуміти феномен «латенізації» археологічних культур Закарпаття та Правобережжя Дніпра (насамперед зарубинецької та пшеворської), а також поширення у Наддністрянщині кельтських топонімів, зафіксованих античними авторами. Упродовж III–I ст. до н. е. та чи інша міра «кельтизації» виявилася достатньо привабливою для носіїв місцевих культур, і саме цей період можна вважати найбільш можливим історичним контекстом для кельто-слов'янських контактів, які багатьма дослідниками розглядаються як досить імовірні. На рубежі ер кельтський вплив втратив свій первинний престиж і поступився місцем іншим культурним віянням.

REFERENCES

1. ANCTIL, M. (2020). *Ancient Celts: A Reconsideration of Celtic Identity through Dental Nonmetric Trait Analysis*. PhD thesis. Liverpool, 455 p.
2. BRUNEL, A., BENNETTA, E., CARDIN, L. (2020). Ancient Genomes from Present-Day France Unveil 7,000 Years of Its Demographic History. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, (117.23), pp. 12791–12798.
3. BURILLO MOZOTA, F. (2005). Celtiberians: Problems and Debates. *e-Keltoi*, 6, pp. 411–480.
4. CAVALLI-SFORZA, L., MENOZZI, P., PIAZZA, A. (1994). *The History and Geography of Human Genes*. Princeton (New Jersey): Princeton University Press.
5. CASSIDY, L., MARTINIANO, R., MURPHY, E. et al. (2016). Neolithic and Bronze Age Migration to Ireland and Establishment of the Insular Atlantic Genome. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, (113.2), pp. 368–373.
6. COLLIS, J. (2004). *The Celts: Origins, Myth, and Inventions*. London: Tempus publishing, 256 p.
7. CUNLIFFE, B. (2000). *The Ancient Celts*. Harmondsworth: Penguin, 360 p.
8. CUNLIFFE, B., KOCH, J., eds. (2010). *Celtic from the West: Alternative Perspectives from Archaeology, Genetics, Language, and Literature*. Oxford and Oakville: Oxbow Books, 384 pp.
9. DAMGAARD, P., MARCHI, N., RASMUSSEN, S. et al. (2018). 137 Ancient Human Genomes from across the Eurasian Steppes. *Nature*, (557), pp. 369–374.
10. FISCHER, C.-E., PEMONGE, M.-H., DUCOUSSAU, I. et al. (2022). Origin and Mobility of Iron Age Gaulish Groups in Present-Day France Revealed through Archaeogenomics. *iScience*, (25), [online]. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.isci.2022.104094>
11. FISCHER, C.-E., LEFORT, A., PEMONGE M.-H. et al. (2018). The Multiple Maternal Legacy of the Late Iron Age Group of Urville-Nacqueville (France, Normandy) Documents a Long-Standing Genetic Contact Zone in Northwestern France. *PLoS ONE* 13, (12), [online]. Available at: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0207459>
12. GINOUX, N., RAMSL, P. (2014). Art and Craftsmanship in Elite-Warrior Graves:

From Boii to Parisii and Back Again. *Ch. Gosden, S. Crawford, K. Ulmschneider (Eds.), Celtic Art in Europe, Making Connections, Essays in honour of Vincent Megaw on his 80th birthday.* Oxford: Oxbow, pp. 274-285.

13. GINOUX, N., ROBCIS N., LEROUX, M., DUSSERE, F. (2014). Metal Craft and Warrior Elites in the Third Century BC: New Sights from the Carpathian Basin to Gaul. *Berecki, S. (ed.). Iron Age Crafts and Craftsmen in the Carpathian Basin.* Targu Mureş: Mega, pp. 9–18.

14. HALL, J. (2002). *Hellenicity: Between Ethnicity and Culture.* Chicago: University of Chicago Press, 312 p.

15. HARDING, D. (2007). *The Archaeology of Celtic Art.* London, New York: Routledge, 302 p.

16. HOLZER, V. (2014). Roseldorf – An Enclosed Central Settlement of the Early and Middle La Tène Period in Lower Austria (Roseldorf/Němčice Centre). *M. Fernández-Götz, H. Wendlingand, K. Winge (eds.) Paths to Complexity. Centralisation and Urbanisation in Iron-Age Europe.* Oxford and Philadelphia: Oxbow Book, pp. 122–131.

17. ISAAC, G. (2004). The Nature and Origins of the Celtic Languages: Atlantic Seaways, Italo-Celtic, and Other Paralinguistic Misapprehensions. *Studia Celtica*, (58), pp. 49–58.

18. JAMES, S. (1999). *Atlantic Celts. Ancient People or Modern Invention?* Madison: University of Wisconsin Press, 160 p.

19. KARL, R. (2006). *Altkeltische Sozialstrukturen.* Budapest: Archaeolingua, 609 p.

20. KARL, R. (2010). The Celts from Everywhere and Nowhere. A Re-Evaluation of the Origins of the Celts and the Emergence of Celtic Cultures. *Cunliffe, B. W., Koch, J. T., eds., Celtic from the West: Alternative Perspectives from Archaeology, Genetics, Language and Literature.* Oxford and Oakville: Oxbow Books, pp. 39–64.

21. KAZAKEVYCH, G. (2021). Horse-Rider Image on the Coins of the Eastern Celts and the Cult of Celtic War Goddess. *The Ukrainian Numismatic Annual*, (5), pp. 81–92.

22. LAFFRANCHI, Z., GRANADOS-TORRES, A., LÖSCH, S. et al. (2022). “Celts” Up and Down the Alps. Insights on Mobility Patterns in the Pre-Roman/Celtic Population from Verona (NE Italy, 3rd–1st c. BCE): A multi-isotopic approach. *American Journal of Biological Anthropology*, 1–17.

23. MATSUMURA, K. (2007). Animal and Human Skeletons from Late Stratum II pits at Kaman-Kalehöyük, *Anatolian Archaeological Studies*, (16), pp. 97–110.

24. MIKHAILOVA, T. A. (2015). Celtic Origin: Location in Time and Space? Reconsidering the “East-West Celtic” Debate. *Journal of Language Relationship*, (13/3), pp. 257–279.

25. POWELL, T. (1999). *Celtowie: Tłum. z ang.* Warszawa: RTW, 234 p.

26. RODWAY, S. (2010). Celtic – Definitions, Problems, and Controversies. *L.F. Vaglinski (ed.). In Search of Celtic Tylis in Thrace (III c. BC).* Sofia: NOUS Publishers, pp. 27–50.

27. SHEERES, M., KNIPPER, C., HAUSCHILD, M. et al. (2014). ‘Celtic Migrations’: Fact or Fiction? Strontium and Oxygen Isotope Analysis of the Czech Cemeteries of Radovesice and Kutná Hora in Bohemia, *American Journal of Physical Anthropology*, 155, pp. 496–512.

28. SIMS-WILLIAMS, P. (2006). *Ancient Celtic Place-Names in Europe and Asia Minor.* Oxford & Boston: Blackwell Publishing, 406 pp.

29. SIMS-WILLIAMS, P. (2011). Celto-Etruscan Speculations. *Luján, E. R., Garsía Alonso, J., L. (eds.) A Greek Man in the Iberian Street.* Innsbrucker Beitr. Z. Sprachwissenschaft, pp. 275–282.

30. SIMS-WILLIAMS, P. (2012). Bronze and Iron Age Celtic Speakers: What Don't We Know, What Can't We Know, and What Could We Know? Language, Genetics, and Archaeology in the 21st Century. *The Antiquaries Journal*, (8), pp. 1–23.

31. SIMS-WILLIAMS, P. (2020). An Alternative to ‘Celtic from the East’ and ‘Celtic from the West’, *Cambridge Archaeological Journal*, [online]. Available at: <https://doi.org/10.1017/S0959774320000098>

32. VERGER, S. (2009). *Societe, Politique et Religion en Gaule avant la Conquete. Elements pour une Etude Anthropologique*. PALLAS, (80), pp. 61-82.
33. WILSON J., WEISS D., RICHARDS, M. et al. (2001). Genetic Evidence for Different Male and Female Roles during Cultural Transitions in the British Isles. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, (98.9), pp. 5078–5083.

Етногенез давніх спільнот, таких як кельти, германці, слов'яни тощо, належить до категорії найбільш дискутованих проблем історичної науки. Не в останню чергу актуальність цієї проблеми пояснюється тим, що національні історіографічні наративи, навіть в епоху домінування конструктивістських підходів до етнічних процесів, схильні розглядати макроетнічні спільноти доби античності як першу стадію процесу модерного націєтворення. Парадокс, однак, полягає в тому, що накопичення нових археологічних, лінгвістичних та антропологічних відомостей радше віддаляє нас від чітких та однозначних відповідей на питання, за яких обставин з'явилися ті чи ті етнічні спільноти давнини та яким чином вони поширювалися в Європі.